

Скиба Елеонора Костянтинівна

доктор філософських наук,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
просп. Гагаріна 26, Дніпро, Україна

ТЕОРІЯ ГЕНДЕРУ ЯК МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ КУЛЬТУРИ

Актуальність проблеми зумовлена новою філософською парадигмою, де враховувати бачення сучасної картини світу неможливо без використання гендерної теорії як інструменту розуміння трансформацій українського та світового суспільства. **Мета** статті – дослідження джерел формування гендерної теорії як методологічного підходу під час здійснення критичної ревізії гендерних відносин. **Методи та результати дослідження.** У процесі дослідження були використані методи історизму, системного підходу, діалектичної єдності одиничного, особливого і загального, сходження від абстрактного до конкретного та компаративістський методи. Результати дослідження дозволили встановити, що філософія постмодернізму слугувала підґрунтям розбудови теорії гендеру, як теоретичного обґрунтування історично зумовленої необхідності подолання дихотомії та ієрархії в гендерних відносинах. Сучасна теорія гендеру, за всіх теоретичних відмінностей окремих концепцій, передбачає, що відмінності в поведінці і сприйнятті чоловіків і жінок визначаються соціалізованими механізмами, вихованням і поширенням у кожній культурі уявлень, стереотипів про сутність чоловічого і жіночого. Описуючи гендер як феномен, що «створений» суспільством, і феномен, що «створює» суспільство, стаття аналізує роботи філософі постмодернізму, дослідження яких надали можливість порушити питання штучного сформованого ієрархічного порядку гендерних відносин. Використання герменевтики як філософії розуміння дозволило дійти висновку, що зміст гендеру створений тією мірою, у якій він утворений і конституційований культурою й історичною ситуацією. У статті доводиться, що гендерні дослідження і постмодерністська теорія, які спочатку акцентувалися на різних завданнях, завдяки розширенню через зіткнення і взаємодію розробили нові концепти філософської критики. У процесі розвитку на академічному ґрунті останньої третини ХХ століття гендерна теорія не відокремлена від постмодернізму, точніше, постмодернізм і гендерна постмодерністська теорія розглядаються вченими як дві найбільш важливі культурно-політичні течії останніх десятиліть. І хоча на сучасному етапі між ними є певні розбіжності, є багато підстав для аналізу відносин та взаємовпливу між ними. Як відомо, феміністів і постмодерністів об'єднує глибоке критичне ставлення до розуміння «суб'єкта» й «іншого» у традиційній філософії.

Ключові слова: гендер, гендерна теорія, методологія гендерної теорії, постмодернізм, дихотомія гендерних відносин.

Вступ. У сучасному науковому пізнанні дійсності гендерна парадигма теоретико-методологічних засад соціально-культурних проєктів посідає провідне місце. Поки суспільство шукає реальні шляхи подолання криз, що постійно виникають, усе більше науковців доходять висновку, що витоки полягають у проблемі людської свідомості та ментального здоров'я, інших питань, які і формують поняття «феномен людини». Для сучасного українського суспільства першочерговим завданням є реформування всіх сторін соціального, політичного, культурного життя таким чином, щоб громадяни нашої країни – чоловіки і жінки – користувалися повною (не номінальною або частковою) свободою і рівністю щодо прояву своєї соціальної спрямованості. Це може бути досягнуто на основі істинного знання про людину і її компетентності в будь-якій сфері діяльності.

Проблема людини – чоловіка і жінки – були сформульована в концепціях філософії у другій половині ХХ ст. Наукові досягнення ХХІ ст. довели, що це явище багатопланове і надзвичайно важливе для цілої низки гуманітарних наук. Як аксіома сприймається нині твердження про те,

що значна роль у процесах розвитку активної, самостійної і творчої особистості незалежно від його / її статі належить гендерній теорії.

Мета та завдання. Метою дослідження є теоретичний розгляд філософських текстів, які стали підґрунтям гендерної теорії та визначити місце і роль традиційної філософії в розробці теоретичних положень гендерної теорії. Для досягнення цієї мети необхідно дослідити філософсько-методологічну взаємодію гендерної теорії і постмодернізму в західноєвропейській філософії.

Методи дослідження. У дослідженні використано принцип системного аналізу філософських джерел виникнення, формування та розвитку сучасної гендерної теорії, що допомагає зрозуміти гендер як складний конструкт різноманітних елементів: інтелектуальних, соціально-культурних, політичних і економічних. Завдяки методу деконструкції і дискурсивному автор дослідження намагався переосмислити традиційні принципи патріархального аналізу культури, довести через історико-філософський аналіз взаємовплив і взаємозв'язок гендерних і постмодерністських філософських і культурних текстів у широкому науковому розумінні цього терміна.

Результати. Гендерна теорія в сучасному суспільстві – це одна з форм мислення, яка в числі інших форм найкраще репрезентує наш час. Нова парадигма філософського мислення робить об'єктом своїх досліджень принаймні декілька питань, що стали найбільш проблематичними в сучасності, а саме: як розуміти і конституювати своє «я», які складові частини гендеру та гендерної ідентичності, яким чином вибудовувати систему цінностей та створювати нове знання, соціальні відносини і культуру, з урахуванням соціально-культурної зміни, не вдаючись водночас до лінійного, ієрархічно побудованого або бінарного філософського мислення [1, с. 559–583].

Оскільки дана робота присвячена одному з перелічених вище модусів мислення – гендерній теорії, то варто зазначити, що за останню чверть ХХІ ст. вчені багато міркували і дискутували про цілі, логіку і проблематику феміністського і гендерного теоретизування, включали його в загальний філософський контекст, що називають постмодернізмом.

В основі гендерних досліджень лежить, як відомо, поняття «гендер», яке досі спричиняє безліч суперечок і трактується по-різному різними концепціями феміністської теорії, якій він завдячує своєю появою. Наприклад, такі вчені, як У. Фаррел, вважають, що теорія, яка поєднує расу, клас і гендер, являє собою небезпечну форму політичного моралізму з тими самими тоталітарними характеристиками, які проявляють інші форми марксизму. Як наслідок, критика в основному спрямована проти «класових ворогів», тобто відбувається нова форма дихотомії, новий пошук «ворогів», нова форма протиставлення та протистояння. Звідси також виходить зручний для гендерної теорії привід розглядати західну філософію (культуру загалом) як продукт «давно померлих білих чоловіків», хоча, як зауважує У. Фаррел, для гендерного фемінізму дуже незручним залишається той факт, що близькосхідна (й інші) цивілізація тоді повинна розглядатися як продукт «давно померлих небілих чоловіків» [2].

Водночас поява гендерних досліджень як «конкуруючої школи» щодо фемінізму можна пояснити і загальним загасанням феміністського руху в 70-х рр., і «відходом» теорії фемінізму в академічні «жіночі дослідження» (Women's studies), їх локацією були університети і коледжі. Як зазначається, феміністська філософія, особливо у своїй академічній формі, корінням сягає традиційної філософії. Незважаючи на те, що традиційна філософія створена чоловіками, які вважали свій досвід, цінності та світогляд нормативними для всіх людей, академічні філософи-феміністи здобули свою філософську освіту саме в рамках цієї традиції. І, як підкреслюють учені, навіть нині філософська методологія і методи дослідження загалом не є феміністськими: це традиційно «чоловічі» методи, розділи і теми філософії також є традиційними.

Одна з небезпек традиційної методології, про яку часто говориться в гендерних дослідженнях, – це використання дихотомій. Дихотомічність мислення насильно та штучно розділяє ідеї, ролі, дисципліни і людей на жорсткі протилежності. В інтересах суворої логіки втрачається відчуття взаємозв'язку та взаємовпливу всіх феноменів суспільства, ігнорується складність

світу, що призводить до спотворення істини. Поділ на опозиції – найважливіший елемент структури патріархату. Принци методологічного плюралізму найбільш повно та науково доказово надає нам загальну картину світу. У нас немає необхідності робити висновок про якусь протилежність філософської методології та методології гендерних досліджень або феміністської філософії загалом.

І гендерно-постфеміністська теорія, і постмодернізм запропонували глибоку і далекосяжну критику інституцій філософії, розробивши аналітично-критичні перспективи відношення філософії до «великої культури». Вони, як відомо, прагнули розробити нові парадигми соціальної критики, що не спирається на традиційний філософський фундамент. Зазначимо, що, як підкреслюють дослідники, обидві тенденції розвивалися, виходячи із протилежних напрямів. Постмодерністи почали з розроблення антифундаціоналістської метафілософської перспективи, перейшовши до висновків про форму і характер соціальної критики. У гендерних дослідженнях філософські питання завжди мали другорядне значення щодо соціальної критики. Як пишуть Н. Фрезер і Л. Ніколсон, «постмодерністська рефлексія феміністської теорії викриває сліди есенціалізму, тоді як феміністська рефлексія постмодернізму викриває андроцентризм і політичну наївність» [3].

Як уважають дослідники, відношення між постмодернізмом і гендерною думкою повинні, безсумнівно, базуватися на компромісі критики, на використанні тих цінних ресурсів, які кожен із них може запропонувати для виправлення недоліків і помилок іншого. Саме в цьому полягає майбутнє того, що називають гендерними дослідженнями, гендерним фемінізмом чи постмодерністським фемінізмом.

Учені-феміністи, як і постмодерністи, увійшли у другу половину ХХ ст. потужною критикою фундаціоналістської епістемології, моральних і політичних теорій, викриваючи випадковий, умовний та історично зумовлений характер того, що розглядалося в культурі як необхідна, універсальна і позаісторична істина [3].

Феміністська критика традиційної філософії ілюструє те, яким чином феміністські філософи вербалізують і аналізують тенденційність певних традицій, філософів або підрозділів філософії. Роблячи невидимим життя жінок у процесі створення соціально-культурного середовища, філософія, таким чином, як наука втрачала певну цінність. Автори багатьох аналітичних робіт останніх років детально розкривають, як саме традиційні філософи замовчували суспільну цінність жіночого досвіду, ігнорували необхідність включення жінки в систему наукового знання. З'являються соціальні теорії – теорії історії, суспільства, культури і філософії, які претендують на ідентифіковані причин і конституювання тих рис сексизму, які діють крос-культурно.

Саме тому, як зауважують дослідники, ці теорії у своєму значенні є радше емпіричними, а не «суто філософськими». Але, як наполягають критики, це насправді квазіметанаративи. Вони імпліцитно припускають, що існують якісь загальні, прийняті суспільством есенціалістські припущення про природу людини й умови соціального життя. Навіть більше, вони припускають наявність методів і концептів, які не змодельовані темпорально або історично, а як такі, що функціонують *de facto* як постійні, нейтральні патерни. Отже, такі теорії поділяють деякі есенціалістські і позаісторичні властивості метанаративів: вони помилково універсалізують риси епохи окремого теоретика-дослідника, його / її суспільства, культури, класу, соціальної орієнтації, етносу і раси [4, с. 26–27]. Наприклад, коли С. Файерстоун використовує біологічні відмінності між статями для пояснення сексизму, вона стверджує тим самим, що гендерний конфлікт є найбільш базовою формою людського конфлікту і джерелом інших його форм, зокрема і класового конфлікту [5]. Останнє дуже проблематично з погляду постмодернізму, оскільки таке апелювання до біології для пояснення соціальних феноменів є есенціалістським і монокаузальним, проектує на всіх чоловіків і жінок якості, які з'являються та формуються в історично специфічних соціальних умовах.

Учені зазвичай не заперечують твердження про те, що гендерна теорія має витoki в постмодернізмі і як вид постмодерної філософії виявляє властиву постмодернізму невизначеність

щодо відповідних підстав і методів пояснення й інтерпретації людського досвіду [6, с. 45–67]. Сучасні теоретики гендеру приєднуються до філософів постмодернізму, порушують важливі фундаментальні питання про можливу природу і статус самого теоретизування щодо цієї проблеми [7, с. 39–62].

Попри ці дискусії дослідники підкреслюють: гендерна теорія належить простору постмодерної філософії. Гендерне розуміння «Его», загальна система знання і межі розуміння істинної картини світу надто суперечать логіко-філософським поняттям Просвітництва. Образи гендерного / феміністського майбутнього не можуть бути пов'язані з адаптацією до просвітницького концепту індивіда або знання. Те, що стосується метатеорії, зазвичай розбіжностей серед феміністів не викликає. Проблеми виникають у зв'язку з фундаментальною метою гендерної теорії, починаючи з головного її предмета – гендеру.

І зараз серед теоретиків немає згоди за такими, фундаментально важливими, питаннями, як: «Що є гендер? Як він співвідноситься з анатомічними статевими відмінностями? Як гендерні відносини конституюються і підтримуються протягом життя людини як соціально-культурна практика і досвід? Чи існують тільки два гендери? Які зв'язки між гендером, сексуальністю й індивідуальною ідентичністю? Як пов'язані форми чоловічого домінування і гендерні відносини? Які можливі соціальні прогнози щодо майбутніх гендерних відносин? Чи є щось чітко чоловіче чи жіноче в соціально-культурному сенсі? Якщо це так, то чи є ці відмінності внутрішньо притаманними окремому індивіду або вони соціально конституюються, залежать від середовища?». Але, незважаючи на ці (і багато інших) проблематичні питання, не можна знехтувати тим фактом, що фундаментальна трансформація у філософській та соціальній теоріях сталася: саме існування гендерних відносин артикулюється як важлива соціальна проблема вже понад чверть нашого століття [7, с. 43–44].

Багато в чому «труднощі гендерного мислення» пов'язані, як зазначається, з тим, що гендер – і як аналітична категорія, і як соціальний процес – має відносний характер і складається із внутрішньо взаємопов'язаних компонентів. Ці компоненти взаємозалежні і не мають значення – чи існування – без інших складових компонентів. Логіко-історичний підхід до вивчення цієї проблеми допомагає з'ясувати внутрішню сутність соціально-культурного концепту. Аналіз гендерних відносин доводить, що це диференційований і асиметричний соціально-культурний розподіл людей та надання соціально-культурних характеристик особистості, за допомогою якого конструюються два типи людей: чоловік і жінка як носії не біологічних ознак, а як носії певного засобу виразу своєї культурної та соціальної особистості. Чоловік і жінка позиціонуються як категорії, що виключають одна одну: індивід може представляти тільки один гендер як соціокультурний конструкт. Як відомо, гендер вивчає проблеми не з погляду біологічних відмінностей, а з погляду соціально-культурної реалізації особистості. Як було зазначено антропологами ще в першій половині ХХ ст. (М. Мід та інші), справжній зміст того, що означає бути чоловіком або жінкою в певному культурно-історичному середовищі, має високий рівень варіативності в межах культури і часу. Проте гендерні відносини розглядаються практично всіма дослідниками як відносини домінування, відносини влади. У західноєвропейському середовищі гендерні відносини визначаються і контролюються чоловіком (К. Міллетт, Ж. Ллойд, Л. Ніколсон, Е. Кіс та інші). Структуралізм як філософський підхід, що допомагає пізнати світ через структури як приховані, несвідомі або глибинні підстави, допоміг встановити ці відносини домінування, саме існування гендерних відносин маскується безліччю різноманітних способів, зокрема й визначенням жінки в терміні «Іншого» (Л. Ірігаре, М. Віттіг, Ю. Крістева), та визначення чоловіка як універсальної істоти або суб'єкта.

У цьому ключі, як підкреслюється, необхідна переоцінка системи цінностей, переосмислення того, що є важливим, високоморальним і гідним похвали в суспільстві. Під час такої «переоцінки» системи дуже важливо не віддавати переваги будь-якій гендерній ідентичності або протилежному гендеру. Саме метод плюралізму допомагає подолати не тільки дихотомічне бачення гендерних відносин, але загалом подолати проблему необхідності встановлення гендерної ієрархії на підставі владних відносин. Наприклад, у дискусії про материнство є тенден-

ція унікати обговорення жіночого гніву й агресії – того, як жінки висловлюють їх, можливо, щодо дітей, або інтернальному «Я» з погляду дихотомічного підходу [7, с. 55].

З іншого боку, сім'я і досі часто розглядається тільки як майданчик гендерної боротьби і репродукції – мініатюрна ілюстрація до політичної економії.

Водночас у суспільстві як середовищі, де постійно трансформується наше життя і відбувається переоцінка цінностей, надбання гендерної теорії, як і інші форми мислення, повинні навчити нас терпляче інтерпретувати амбівалентність, двозначність, множинність і вдумливо викривати прагнення до нав'язування певного ієрархічного порядку, визначеного владними структурами. Все вищевикладене змушує нас як на вихідну методологію спиратися на принцип системного аналізу філософського процесу, розглядати сучасну гендерну теорію як складний конструкт різноманітних елементів – інтелектуальних і соціальних. З'являючись не з монолітного концепту, але із взаємозв'язку різних чинників і сил, гендерні концепти найкраще осягаються не як дискретні позиції, але як узгодженість різних течій, які іноді частково збігаються, а іноді зовсім відмінні.

Звернення до культурного надбання постмодернізму дозволяє аналізувати результати феміністської критики як однієї з методологій постмодернізму, обґрунтовувати останнє теоріями К. Міллетт, Х. Сікс, Л. Ірігаре, Ю. Кристевой, Т. Мої, Л. Хатчеон та інших, доводити, що загалом історико-філософське осмислення теоретичної репрезентації гендерних категорій стало можливим завдяки методології феміністської критики культури. Феміністська критика, у свою чергу, мала за джерела прогресивні ідеї філософів постмодернізму, роботи яких базуються на скарбниці класичної філософії.

Адекватне відображення гендерних компонентів культури у філософії передбачає не тільки інтерпретацію текстів, а й розгляд культурних контекстів, у яких утворився і функціонує певний концепт. Феміністські філософи заперечують той факт, що філософська методологія не може існувати цілком незалежно від ідеології. Навіть більше, доводиться, що наша мова – сексистська, що втілює в собі поняття і концептуальні схеми панівної чоловічої ідеології. Отже, філософський аналіз, який не порушує питання про втілений у мові чоловічий суб'єктивний погляд на світ, не може бути об'єктивним. Тому наступна методологічна лінія, яка використовується в даному дослідженні, ґрунтується на постмодерністській парадигмі мови: і в аналітичній філософії, і в сучасній герменевтиці, і у французькому структуралізмі парадигма мови, як відомо, замінила в постмодерні парадигму свідомості (Ф. де Сосюр, Ч.З. Пірс, Л. Віттгенштейн). «Лінгвістичний поворот», який означав, що у фокусі уваги перебуває не епістемний суб'єкт, не його особиста свідомість, але те, що означає діяльність зборів суб'єктів, наприклад, дозволяє користуватися методами інтерпретацій, що розглядають жінок як соціальну спільність «справжніх користувачів мови». Дані методи та герменевтика загалом дозволяють нам обґрунтовувати, що напрям у сучасній філософії від свідомості до мови, або від денотації до перформансу, не веде однозначно до політеїзму цінностей.

Висновки. Використання методології гендерної теорії дозволило автору роботи дослідити ідеологію і соціальні наслідки системи статі / гендер у суспільстві постмодерну, показати, як змінюються парадигми дослідження природи гендеру як категорії аналізу. Філософія постмодернізму послугувала теоретичним обґрунтуванням нової парадигми мислення.

Крок за кроком, завдяки використанню здобутків різних наукових шкіл, через визнання та наступну ревізію, за допомогою принципів історизму та послідовного сходження від часткового до загально, гендерна теорія створилась у її сучасному стані на плідному підґрунті мислителів попередніх часів. Роботи провідних філософів усього періоду існування філософської думки послугували фундаментом для створення сучасного розуміння свободи суспільства, рівності прав та розуміння неупереджених відносин між чоловіками та жінками. Гендерна теорія доводить, що гендерна дихотомія, підпорядкованість та нерівність у гендерних відносинах є результатом не біологічних відмінностей, а штучного спотворення та використання гендерних відмінностей для легітимації гендерної нерівності через владні відносини в різних соціальних інститутах.

Порівняльний аналіз та діалектичних підхід, метод плюралізму, які використовуються гендерною теорією, допомагають розкрити вплив культурного середовища, гендерних стереотипів та інших чинників як об'єктивних факторів, які визначають зміст та характер, соціально-культурну спрямованість гендерних відносин.

Список використаних джерел

1. Stancey I. The New Conservative Feminism. *Feminist Studies*. 1983.
2. Farrel W. The Myth of Male Power. New York : Berkley Trade, 2001.
3. Frazer N., Nicholson L.J. Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism. *Feminism / Postmodernism*. New York ; London : Routledge, 1990
4. Harding S., Hintikka M.B. Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science. Dordrecht : D. Reidal, 1983.
5. Firestone S. The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution. New York : Farrar Straus and Giroux, 2003.
6. Kauffman L. Gender and Theory. Basil Blackwell, 1989.
7. Flax J. Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Feminism / Postmodernism*. New York ; London : Routledge, 1990.

References

1. Stancey, I. (1983). The New Conservative Feminism. *Feminist Studies*.
2. Farrel, W. (2001). *The Myth of Male Power*. New York: Berkley Trade.
3. Frazer, N., Nicholson, L.J. (1990). Social Criticism without Philosophy: An Encounter between Feminism and Postmodernism. *Feminism / Postmodernism*. New York and London: Routledge.
4. Harding, S., Hintikka, M.B. (1983). *Discovering Reality: Feminist Perspectives on Epistemology, Metaphysics, Methodology and Philosophy of Science*. Dordrecht: D. Reidal.
5. Firestone, S. (2003). *The Dialectic of Sex: The Case for Feminist Revolution*. New York: Farrar Straus and Giroux.
6. Kauffman, L. (1989). *Gender and Theory*. Basil Blackwell.
7. Flax, J. (1990). Postmodernism and Gender Relations in Feminist Theory. *Feminism/Postmodernism*. New York and London: Routledge.

Skiba Eleonora Kostyantynivna

Doctor of Philosophical Sciences,

Professor at the Department of Social and Humanities

Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

26, Gagarin ave., Dnipro, Ukraine

GENDER THEORY AS METHOTODOLOGY OF CULTURE INTERPRETATION

The urgency of the problem is due to a new philosophical paradigm, where it is impossible to take into account the vision of the modern picture of the world without the use of gender theory as a tool for understanding the transformations of Ukrainian and world societies. The aim of the article is to study the sources of gender theory as a methodological approach in the critical revision of gender relations. In the course of the research the methods of historicism, system approach, dialectical unity of singular, special and general, ascent from abstract to concrete and comparative methods were used. The results of the study allowed us to establish that the philosophy of postmodernism served as a basis for the development of gender theory as a theoretical justification for the historically determined need to overcome the dichotomy and hierarchy in gender relations. Modern theory of gender, with all the theoretical differences of individual concepts, assumes that differences in behavior and perception of men and women are determined by socialized mechanisms, education and dissemination in each culture of ideas, stereotypes about the essence of male and female. Describing gender as a phenomenon that is "created" by society and a phenomenon that "creates" society, the article analyzes the work of philosophers of postmodernism, whose research has provided an opportunity

to raise the issue of artificial hierarchical order of gender relations. The use of hermeneutics as a philosophy of understanding led to the conclusion that the content of gender is created to the extent that it is formed and constituted by culture and historical situation. The article argues that both gender research and postmodern theory, initially focusing on different tasks, expanding through collision and interaction, developed new concepts of philosophical criticism. Developing on the academic basis of the last third of the XX century, gender theory is not separated from postmodernism, more precisely, postmodernism and gender postmodern theory are considered to be two the most important cultural and political trends of recent decades. And although at the present stage there are some differences between them, there are many grounds for analyzing the relationship and interaction between them. Feminists and postmodernists are known to be deeply critical of the understanding of “subject” and “other” in traditional philosophy.

Key words: *gender, gender theory, methodology of gender theory, postmodernism, dichotomy of gender relations.*